

SAULĖ LIETUVIŲ SOVIETINĖJE NORMATYVINĖJE LITERATŪROJE

Irena Baliulė

Šiaulių universitetas

Literatūros istorijos ir teorijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. irena.k@cr.su.lt

Saulė – vienas nuolatinių įvaizdžių XX a. 5–6-ojo dešimtmečių lietuvių literatūroje. Šio laikotarpio literatūrai apibūdinti be tradicinių *tarybinės, pokario, socialistinio realizmo* literatūros terminų dažnai vartojamas terminas *normatyvinė*, arba *didaktinė*, literatūra. Pasak V. Kubiliaus, šiuo laikotarpiu „išgalėjo racionalistinė didaktinio tipo literatūra, kuriama pagal nustatytą idėjų, temų, herojų, konfliktų inventorių“ (Kubilius 1995: 369). Terminas, kuris galėtų sujungti visas minėtas šio laikotarpio ypatybes, būtų *normatyvinė sovietinė lietuvių literatūra*, kurio šiame straipsnyje ir laikomasi.

Sovietinės literatūros, jos turinio ir formos normatyvų tyrinėjimas aktualus šių dienų literatūrologijoje, minėtinas gana platus tokių tyrinėjimų kontekstas: klasicizmo, romantizmo, simbolizmo, avangardizmo, postmodernizmo, masinės kultūros, populiariosios literatūros ir kt. Pabrėžiama, kad socialistinio realizmo literatūra yra įvairių kūrybinių metodų sintezė, „ne vaizduojanti, o imituojanti tikrovę, kuri egzistuoja tik kūrinyje“ (Гундарова 2007: 5). Rusų literatūrologas B. Galejevas straipsnyje „Socialistinio realizmo sinestezijos romantika (Maksimo Gorkio kūryba)“ apibrėžia socrealizmo įvaizdžių – pastovių emblemų – kilmę ir teigia, kad „įmantrių tropų, būdingų simbolizmo klasikams, ypač daug kanoniniame socrealizmo kūrinyje M. Gorkio romane „Motina“ (Галеев 2005: 1), kuris tapo pavyzdžiu kitiems kūrėjams. Čia dominuoja šalčio, ledo, tamsos – ugnies, saulės, šviesos opozicija, kuri ir sudaro tiek turinio, tiek formos kompozicinį pagrindą normatyviniame sovietiniame kūrinyje.

Vokiečių tyrinėtojas H. Giunteris straipsnyje „Meninis avangardas ir socialistinis realizmas“ (Гюнтер 2005) pabrėžia, kad avangardizmas itin veikė valstybinį kūrybos kanoną (socialistinį realizmą) XX a. 3-ojo dešimtmečio Rusijoje, išskeldamas pavyzdžiu VI. Majakovskio kūrybą. Dominuojanti šios poezijos idėja – šviesios ateities teigimas.

Rusų tyrinėtojas A. Siniavskis straipsnyje „Kas tai yra socialistinis realizmas“ argumentuotai teigė, kad tai, kas paprastai vadinama *socialistiniu realizmu*, labiau atitinka klasicizmą. Šią mintį perima lietuvių sovietinės kritikos tyrinėtoja E. Baliutytė, teigdama, kad „ši antspaudą [*klasicizmo – E. B.*] turi ir teigiamas herojus <...>, ir griežtai hierarchiškas kitų vaidmenų pasiskirstymas, ir siužeto logika, ir kalba“ (Baliutytė 2002: 69). Literatūrologės V. Zaborskaitės mintis apie klasicizmo estetiką taip pat galima taikyti normatyvinei sovietinei literatūrai: „Nėra tikro grožio be kokio nors moralinio tikslo. Žinoma, meno kūrinys turi patikti, teikti malonumą, bet jis turi ir „mokyti“ (Zaborskaitė 1978: 21). Antroji dalis – „mokyti“ – ilgainiui užgožia socialistinio realizmo literatūroje visas kitas kūrinio sudėtinės dalis. Šiuo aspektu lietuvių sovietinė normatyvinė literatūra sietina su XIX a. normatyvine didaktine literatūra, nes XIX a. didaktinė rašymo strategija ir XX a. 5–6-ojo dešimtmečių socialistinio realizmo metodas – griežtas ribas nusakantys, aiškias konvencijas turintys, kanoniškus tekstus produkuojantys literatūros kūrimo būdai. „Kūrinių deklaratyvus pobūdis, elementari teksto sąranga, šabloniška poetika yra nulemta didaktinio šviečiamojo ar ideologinio partinio angažavimosi: XIX a. lietuvių didaktinės prozos kūrėjai imasi krikščioniškojo mokytojo, o XX a. 5–6-ojo dešimtmečio normatyvinės prozos autoriai – ideologinio ruporo vaidmens“ (Klimašauskienė, Maskuliūnienė 2004: 86).

Normatyviškumo ir didaktikos sąsaja ypač ryški vaikų literatūroje. Poezijoje tai K. Kubilinsko ir E. Mieželaičio eilėraščiai, parašyti 5–6-ajame dešimtmečiais. Svarbi normatyvinio teksto struktūros dalis yra praeities ir dabarties opozicija, aiški ateities perspektyva, kuri lemia kūrinio „laimingos pabaigos“ formulę, išsakomą nuolatiniais įvaizdžiais, stilistinis patosas, reiškiamas šviesos, saulės, raudonos vėliavos vaizdais. Nuolatine ir vis kartojama ateities formule tampa posakis „šviesus komunizmo rytojus“, pasikartojantis žinomų to meto kūrėjų eilėraščių pavadinimuose: „Tarybinis pavasaris“, „Mums konstitucija kaip saulė šviečia“, „Stalino saulė“ ir kt. K. Kubilinskas jau savo ankstyvojoje poezijoje (rinkiniuose *Pumpurėliai*, 1955; *Su žilvičio dūdele*, 1957) formuoja naujo, sovietinio (tarybinio) vaiko paveikslą, kurio pasaulį žymi Stalino, Lenino, tautų draugystės, spaliuko žvaigždutės, raudono pionierių kaklaraiščio ženklai. Visus juos galėtų iliustruoti chrestomatiniis K. Kubilinskio eilėraštis „Tarybinei Tėvynei“:

Tu mums švietai kaip saulė,
Kaip motina gera.
Visam plačiam pasauly
Kitos tokios nėra.

K. Kubilinsko eilėraščiuose gausu to naujai kuriamo gyvenimo simbolinių vaizdų: saulėta ateitis, laisvai plakanti širdis, šviesus kelias, naujas rytojus ir kt. Tokių eilėraščių kompozicija paprastai pagrįsta niūrios, tamsios praeities ir šviesios dabarties ar ateities opozicija: „Neateis jisai, sūneli, mes nebūsim jo vergai... / Na, už pirmąją detalę ir už ateitį, draugai!“

Normatyvinės sovietinės literatūros kontekste charakteringa Eduardo Mieželaičio knygelė *Ką sakė obelėlė* (1951). Knygelės viršelis, iliustracijos, kuriose vaikai su raudonais kaklaraiščiais, Lenino portretas, raudona vėliava, šviečianti penkiakampė žvaigždė – tai knygos pasirodymo laiko ženklas, kurį patvirtina turinys. Pirmas rinkinio eilėraštis „Mokyti, mokyti, mokyti“ – ir didaktinis, ir ideologiškai normatyvinis. Čia svarbiausia taip pat šviesios ateities idėja, kuri siejama su augančio vaiko situacija:

Tarnaujame Lenino –
Stalino partijai –
Jaunų komunizmo statytojų gvardija.

Ryškiausia ateities vizijos bruožas – šviesa. Pasak L. Jakonytės, to meto kūrinuose „šviesa yra ryškiausias literatūrinio ateities vaizdinio ypatybė, vyraujantis būsimo gyvenimo epitetas“ (Jakonytė 2005: 4). E. Mieželaičio eilėraščiuose dažnai šviesa siejama su saule: „Šviečia kaip saulutė / Lietuva tėvynė“. Tokiuose eilėraščiuose teigti šviesią ateitį leidžia laimingos vaikystės vaizdai:

Mes sotūs, laimingi,
Šiltai aprengti,
Kas rytas mokyklon
Mes bėgam anksti.

Mokyklos, sporto aikštynai, vasaros stovyklos, naudingas darbas kolūkyje – tokie vaikų kasdienybės vaizdai iškyla to meto eilėraščiuose. Tokie eilėraščiai paprastai baigiami privaloma padėka:

Už visa tai ačiū
Vienam tiktai Jam,
Tai Stalinui – mūsų
Tėveliui brangiam.

Svarbus čia sektino herojaus idealas: spaliukas, pionierius, kuris yra pirmūnas, darbštus talkininkas, jo ir laukia šviesi ateitis:

Mes darbuojamės visi,
Kad Tėvynė būt šviesi.
Džiaugsis tėtis ir mama
Pionierių parama.

Arba:

Laukia jūsų darbas
Didelis užaugus.
Šaukia komunizmo
Ateitis šviesi.

Panašūs vaizdai ir veikėjai yra to meto vaikų prozoje, kurios autoriai L. Dovydėnas, M. Sluckis. K. Marukas ir kt. Prozoje taip pat dažnai kas nors *švyti* ar *blizga*, pvz., vaikų akys, žvelgiančios į šviesią ateitį. Todėl šito laikotarpio kūriniai – optimistinio patoso su veikliu ir energingu herojumi, kurį veda į priekį raudona vėliava, dažnai esanti saulės sinonimas, takoskyra tarp praeities ir dabarties.

Suaugusiųjų literatūroje to laikotarpio chrestomatinė knyga – antologija *Vėliavos* (1948). Knygos viršelyje – raudonos vėliavos, pirmame puslapyje – Stalino ir Lenino portretai. Su šia vizualine raiška susijęs ir knygos turinys. Sovietinės normatyvinės literatūros laikotarpiui priklausytų kūriniai, parašyti 1940–1947 m. Ypač akivaizdus prozos kūrinių tematinis aktualumas, apie kurį kalba antologijos sudarytojas K. Korsakas įžanginiame žodyje: čia pateikiami „giliai tarybiniai ir socialistine ideologija persunkti kūriniai“. Tai apsakymai apie buržuazinę praeitį: A. Vienuolio „Išdukerė“, A. Gudaičio-Guzevičiaus „Apie tėvą“; apie neseniai pasibaigusį karą: M. Sluckio „Aš vėl matau vėliavą“, V. Žilionio „Prieš šautuvo vamzdį“, I. Simonaitytės „Paskutinė auka“, J. Paukštelio „Motina“, H. Korsakienės „Pirmoji operacija“, J. Banaičio „Į kalną“ ir kt. Su sovietinės normatyvinės literatūros ypatybėmis, apie kurias kalbėta anksčiau, labiau susiję apsakymai, kuriuose vaizduojama dabartis, t. y. naujo,

sovietinio gyvenimo kūrimas. Juose dažnas kompozicijos modelis – dabarties ir praeities supriešinimas, nurodant optimistinės šviesios ateities perspektyvą. Tai apsakymai: J. Baltušio „Abišalė“, P. Cvirkos „Daina“, A. Griciaus „Barvainio sodyba“, A. Baužos „Vėliava“. Praeities ir dabarties opozicija čia dažnai išreiškiama per raudonos vėliavos įvaizdį, džiugių ir šviesių dabarties išgyvenimų ir niūrių, tamsių prisiminimų priešpriešą.

A. Baužos apsakymo „Vėliava“ pasakotojas džiugiai nusiteikęs prieš gegužės šventes, žemė taip pat trykšta pavasario šviesa, kurioje plevėsuoja raudona vėliava: „Vėliava, skaidria ugnimi plazdėjusi virš miesto, sukėlė man prisiminimus apie kitą vėliavą ir apie paauglį, kuris buvo guvus ir žvalus kaip pavasario diena“ (*Vėliavos* 1948: 205). Po lyrinio prologo eina prisiminimai apie niūrius Smetonos diktatūros laikus. Šviesos dabartyje ir tamsos praeityje priešprieša pabrėžia pagrindinę šio apsakymo idėją: dabartis nugalėjo praeitį, o tos pergalės simbolis – raudona vėliava.

Kitas chrestomatinis normatyvinės prozos pavyzdys – Augustino Griciaus apsakymas „Barvainio sodyba“. Apsakymo pradžioje piešiamas tradicinės lietuvių sodybos, apsuptos aukštais klevais, vaizdas, bet tą tradicinį vaizdą iškart sugriauna ant aukšto stiebo ir virš klevų plevėsaujanti raudona vėliava. Naujajį pasakojimo laiką žymi ir kitos tikrovės detalės: tai MTS (Mašinų-traktorių stoties) kiemas, kooperatinė pieninė, apylinkės tarybos pirmininkas ir kiti nauji kaime žodžiai. MTS direktoriaus Stepo prisiminimuose – pasakojimas apie buvusį šios sodybos savininką Barvainį. Pasakojimo apie praeitį leksika išreiškia ir jos vertinimą, kuris pabrėžtinai neigiamas. Buožės Barvainio sodyba lyginama su juodu voru, storu smaugliu, kuris „plėšriai dairosi į gretimas skurdžias sodybas“ (ten pat: 245). Geriausias Barvainio darbas, kurį jis padarė, tai, kad numirė. Su tradiciniu krikščionišku požiūriu čia konfrontuoja apmąstymai apie bausmę. Tik visa reginčio Dievo paveikslas čia pakeičiamas Lenino: „dabar aišku, kas matė. Leninas! <...> bet jis širdimi matė, protu matė mus visus. Ir mus, ir milijonus tokių kaip mes“ (ten pat: 248). Apsakymo pabaiga tradicinė: šiandien ir dangus šviesesnis, ir gyvenimas giedresnis, o vietoj saulės – raudona vėliava, kuri „moja žmonėms ateiti čia, pažiūrėti, kokiais jausmais, kokiomis mintimis, kokiomis svajonėmis dabar gyvena žmonės šioje sodyboje“ (ten pat: 249). Pasakojimo emociingumas, sodrūs palyginimai, nuolatiniai įvaizdžiai pabrėžia naujo gyvenimo pranašumą ir ateities perspektyvą.

Antologija *Vėliavos* skirta spalio revoliucijos (perversmo) 30-mečiui, į ją, kaip minėta, įtraukti lietuvių autorių kūriniai parašyti 1917–1947 m., taigi akivaizdu, kokios XX a. pradžios lietuvių literatūros vaizdavimo tradicijos aktualizuojamos ir tampa naujojo kūrybinio metodo pagrindu. Lietuvių sovietinės literatūros modelis kuriamas modifikuojant vietinės literatūros pavyzdžius ir atsiremiant į kaimyninių literatūrų (ypač rusų) sovietinio laikotarpio pavyzdžius. Mūsų tyrinėjimų kontekste atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1954 m. Lietuvių literatūros ir meno dekados Maskvoje metu kaip tik rusų rašytojai to meto naujuosius lietuvių rašytojų kūrinius pavadino „rapiškais“ ir vulgarizuojančiais, t. y. įvardijo juos, kaip parašytus pagal rusų proletarinių rašytojų pavyzdžius. Taip buvo įvertinta ir kritikos pozicija „kūrinių girti už temą, už aktualumą, visai nekreipiant dėmesio į meninę kokybę, literatūrą traktuojant kaip bendrųjų dėsnių iliustraciją“ (Baliutyte 2002: 79). Atidesnis žvilgsnis į *saulės* įvaizdį XX a. 5–6-ojo dešimtmečių literatūroje patvirtina šią mintį, parodo, kad įvaizdis šiuose kūriniuose taip pat tampa bendrųjų dėsnių iliustracija.

XX a. pabaigoje socrealizmo, sovietinės normatyvinės literatūros modelį rekonstruoja naujos meninės formos: ironija, parodija, groteskas, kitas jau parašytų kūrinių perskaitymo kontekstas. Galima tvirtinti, kad ir populiariosios literatūros modelis aktualizuoja tuos pačius vaizdavimo kanonus: pasikartojanti herojų, dabarties teigimą, ateities simboliką. Tai gi šiandien galima kalbėti apie didaktinės, sovietinės, populiariosios literatūros *normatyvinius* modelius ir juos tyrinėti tiek diachroniniu, tiek sinchroniniu požiūriu.

ŠALTINIS IR LITERATŪRA

Vėliavos 1948 – *Vėliavos: poezijos ir prozos antologija. 1917–1947 m.* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Baliutyte 2002 – E. Baliutyte, *Laiko įkaitė ir partnerė. Lietuvių literatūros kritika, 1945–2000.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Jakonytė 2005 – L. Jakonytė, „Ateitis pirmojo sovietinio dešimtmečio vaikų prozoje“, *Rubinitis*, nr. 4 (36).

Klimašauskienė, Maskuliūnienė 2004 – I. Klimašauskienė, Dž. Maskuliūnienė, „XIX a. didaktinė ir XX a. 5–6 dešimtmečių normatyvinė lietuvių apysaka: teksto struktūros paašumai“, *Filologija*, nr. 9.

Kubilius 1995 – V. Kubilius, *XX amžiaus literatūra. Lietuvių literatūros istorija.* Vilnius, Alma litera.

Zaborskaitė 1978 – V. Zaborskaitė, „Nuo Aristotelio iki Hegelio“, *Poetika ir literatūros estetika.* Vilnius: Vaga.

Галеев 2005 – Б. М. Галеев, «Семантика синестезии социалистического реализма (на примере творчества Максима Горького)». Prieiga per internetą: www.kcn.ru/tat_ru/science/newslingv-97/n150.htm (žiūrėta 2005-03-15).

Гундарова 2007 – Т. Гундарова, «Замість передмови або Соцреалізм між модерном і авангардом», *Українська драма 30-х рр як модель масової культури та історія драматургії у постатях*. Сост. Т. Свербілова, Л. Скорина. Черкаси: ТОВ „Маклаут“.

Гюнтер 2005 – Х. Гюнтер, «Художественный авангард и социалистический реализм». Prieiga per internetą: <http://mail.yandex.ru/msg?mesid=880000000123688372&print=yes&chr> (žiūrėta 2005-03-14).

THE SUN IN LITHUANIAN SOVIET NORMATIVE LITERATURE

Irena Baliulė

Summary

The Sun is one of the constant images in Lithuanian literature of the 40s-50s of the 20th century, the so-called Soviet normative literature.

Investigation of norms of Soviet literature, its content and form is relevant in present-day literary studies; the context of such research is quite broad: classicism, romanticism, symbolism, avant-garde, post-modernism, mass culture, pop culture etc. Lithuanian Soviet normative literature is to be related with the tradition of normative didactic literature of the 19th century, because the didactic strategy of writing in the 19th century and the method of social realism of the 40s-50s of the 20th century are the literary creation methods defining clear boundaries, having clear conventions, producing canonical texts.

The link between the normative and didactic characters of writing is especially obvious in literature for children. In poetry, these are the poems written in the 40s-50s of the 20th century by Kostas Kubilinskas and Eduardas Mieželaitis. The opposition between the past and the present, a clear perspective of the future expressed through constant images, a stylistic pathos expressed through views of light, the Sun, the red flag are important parts of structure of normative texts.

In literature for adults, the anthology “Vėliavos” (*Flags*) (1948) was the reader-book of that period. The period of Soviet normative literature would encompass the pieces written in 1940–1947.

Those short stories that depict creation of the new Soviet life are related to the features of Soviet normative literature. Such short stories include “Abišalė” (*The Bilateral*) by Juozas Baltušis, “Daina” (*A Song*) by Petras Cvirka, “Barvainio sodyba” (*Barvainis's Homestead*) by Augustinas Gričius. Emotionality of narration, vivid comparisons, constant images (the Sun, the red flag, a song) underline the advantage of the new life and a perspective of the future. A closer look at the image of *the Sun* in Lithuanian literature of the 40s-50s of the 20th century shows that the image becomes an illustration of common socialist laws in these literary works.